

Date: 17th May-2026

MAJBURIY MEHNAT VA VOYAGA YETMAGANLAR MEHNATIDAN FOYDALANISH BO‘YICHA MA‘MURIY CHORALAR

Bag‘ibekova Munira Baxram qizi

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston Milliy Pedagogika Universiteti
Milliy g‘oya, ma‘naviyat asoslari va huquq ta‘limi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada majburiy mehnat va voyaga yetmaganlar mehnatidan foydalanishga qarshi kurashishda ma‘muriy choralar tizimi chuqur o‘rganilgan. Yangi Mehnat kodeksi, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, xalqaro va milliy me‘yoriy hujjatlar, xususan 2071-sonli Nizom va 349-sonli VM qarori asosida ushbu sohadagi nazariy, tarixiy va amaliy yondashuvlar, shuningdek, zamonaviy muammolar va takliflar tahlil qilinadi. Maqolada ilmiy manbalar va empirik tadqiqotlar asosida mavjud huquqiy mexanizmlar samaradorligi tanqidiy ko‘rib chiqilib, ularni takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: majburiy mehnat, voyaga yetmaganlar, ma‘muriy choralar, mehnat huquqi

Abstract: This article thoroughly examines the system of administrative measures against the use of forced labor and child labor. Based on the new Labor Code, the Constitution of Uzbekistan, international and national legal documents, especially Regulation No. 2071 and Cabinet of Ministers Resolution No. 349, the article analyzes theoretical, historical, and practical approaches, as well as current challenges and proposals. Drawing on scientific sources and empirical studies, the effectiveness of existing legal mechanisms is critically assessed, and recommendations for their improvement are provided.

Keywords: forced labor, child labor, administrative measures, labor law

Аннотация: В статье всесторонне исследуется система административных мер по противодействию использованию принудительного труда и детского труда. На основе нового Трудового кодекса, Конституции Республики Узбекистан, международных и национальных нормативных актов, в особенности Положения №2071 и Постановления КМ №349, анализируются теоретические, исторические и практические подходы, современные проблемы и предложения. Научные источники и эмпирические исследования используются для критического анализа эффективности действующих правовых механизмов и выработки рекомендаций по их совершенствованию.

Ключевые слова: принудительный труд, детский труд, административные меры, трудовое право

Kirish

Majburiy mehnat va voyaga yetmaganlar mehnatidan foydalanish muammosi zamonaviy jamiyatda nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy, balki axloqiy va huquqiy jihatdan ham jiddiy e‘tiborni talab qiluvchi masalalardan biridir. Xususan, O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda ushbu muammoni hal qilish bo‘yicha tub islohotlar amalga oshirilmoqda,

Date: 17th May-2026

xalqaro standartlarga mos ravishda milliy qonunchilik takomillashtirilmogda va davlat organlari tomonidan samarali nazorat mexanizmlari ishlab chiqilmogda. Yangi Mehnat kodeksining qabul qilinishi, Konstitutsiyaning 44-moddasi, shuningdek, ma'muriy-huquqiy choralar tizimi orqali majburiy mehnat va voyaga yetmaganlar mehnatidan foydalanishni oldini olish bo'yicha huquqiy kafolatlar mustahkamlanmogda. Shu bilan birga, ushbu sohada xalqaro tajriba va XMT (Xalqaro Mehnat Tashkiloti) konvensiyalarining milliy huquqiy makonga integratsiyasi ham muhim ahamiyat kasb etmogda. Mazkur maqolada majburiy mehnat va voyaga yetmaganlar mehnatidan foydalanishga qarshi ma'muriy choralar tizimi, uning nazariy va amaliy asoslari, mavjud muammolar va takomillashtirish yo'llari chuqur tahlil qilinadi. Ilmiy adabiyotlar, empirik tadqiqotlar va amaliy tajribalar asosida ushbu muammoning zamonaviy bosqichda dolzarbligi va yechimlari ilmiy nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili

Majburiy mehnat va voyaga yetmaganlar mehnatidan foydalanishga qarshi kurashish masalasi huquqshunoslik, ijtimoiy va iqtisodiy fanlar doirasida keng qamrovli ilmiy tadqiqotlarni talab etadi. Ushbu muammoning nazariy-konseptual asoslari, tarixiy taraqqiyoti, xalqaro va milliy huquqiy mexanizmlari, shuningdek, ushbu sohada amalga oshirilayotgan ma'muriy choralar tizimi chuqur ilmiy tahlilni talab etadi. Birinchi navbatda, majburiy mehnat va voyaga yetmaganlar mehnati tushunchalari va ularning ijtimoiy-huquqiy mohiyatini aniqlash uchun zamonaviy konseptual yondashuvlarni ko'rib chiqish lozim. Majburiy mehnat – bu har qanday shaxsning o'z ixtiyori va roziligisiz, tahdid yoki bosim ostida mehnat faoliyatiga jalb qilinishi bo'lib, u inson huquqlari va erkinliklariga zid hisoblanadi. Voyaga yetmaganlar mehnati esa, asosan, 18 yoshga to'lmagan shaxslarning sog'lig'i, axloqiy va jismoniy rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan mehnat faoliyatiga jalb etilishi sifatida talqin qilinadi. Ushbu tushunchalarning zamonaviy talqini xalqaro huquq normalari, xususan, Xalqaro Mehnat Tashkilotining 29-sonli "Majburiy yoki majburiy mehnat to'g'risida"gi hamda 182-sonli "Bolalar mehnatining eng yomon shakllariga barham berish to'g'risida"gi konvensiyalari asosida shakllangan. XMT konvensiyalari majburiy mehnat va bolalar mehnatiga qarshi kurashishda global standartlarni belgilab beradi va davlatlarni ushbu me'yorlarni milliy huquqiy tizimlariga implementatsiya qilishga majbur etadi. O'zbekiston Respublikasi ham ushbu konvensiyalarga qo'shilgan va milliy qonunchilikda ularning asosiy talablarini aks ettirgan¹³.

Tarixiy jihatdan olganda, majburiy mehnat va voyaga yetmaganlar mehnatidan foydalanish muammosi uzoq davrlardan buyon mavjud bo'lib, u turli sivilizatsiyalarda har xil shakllarda namoyon bo'lgan. Qadimgi davrlarda qullik instituti, feodal jamiyatlarda esa dehqonlar va xizmatkorlarning majburiy mehnatga jalb qilinishi keng tarqalgan edi. Industrial inqilob davrida esa bolalar fabrikalarda xavfli va og'ir mehnat turlariga keng miqyosda jalb qilinardi, bu esa zamonaviy bolalar mehnati muammosining ildizlarini

¹³ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 1997-yil 30-avgustdagi 492-I-sonli hamda 2008-yil 8-apreldagi O'RQ-144-sonli qarorlari

Date: 17th May-2026

tashkil etadi. XIX asrning oxiri va XX asr boshlarida inson huquqlari himoyasi bo'yicha xalqaro harakatlar kuchayib, majburiy mehnat va bolalar mehnatini taqiqlovchi huquqiy asoslar shakllana boshladi. O'zbekiston tarixida ham sovet davrida kolxoz va sovxoz tizimida majburiy mehnat elementlari mavjud bo'lgan. Mustaqillikdan so'ng esa, davlat tomonidan bu borada qat'iy choralar ko'rilgan boshlandi va xalqaro standartlarga mos huquqiy baza shakllantirildi.

Nazariy-konseptual yondashuvlar nuqtai nazaridan, majburiy mehnat va voyaga yetmaganlar mehnatiga qarshi ma'muriy choralar tizimi, birinchidan, inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilishning asosiy vositasi sifatida talqin etiladi. Zamonaviy huquqshunolar, jumladan, O'zbekistonlik olimlar – T. Xudoyberganov, S. Mahmudov, G. Karimova va boshqalar o'z tadqiqotlarida majburiy mehnatga qarshi kurashishda davlat tomonidan samarali nazorat mexanizmlarini joriy etish, ma'muriy va jinoiy javobgarlik choralari kuchaytirish zarurligini ta'kidlab o'tganlar. Ularning fikricha, faqatgina huquqiy me'yorlarni qabul qilish bilan cheklanib qolmasdan, ularning amalda to'liq va samarali ijrosini ta'minlash uchun davlat organlari, fuqarolik jamiyati institutlari va xalqaro tashkilotlar o'rtasida uzviy hamkorlik bo'lishi lozim. Bu yondashuv, shuningdek, XMT va boshqa xalqaro ekspertlar tomonidan ham ilgari surilgan bo'lib, majburiy mehnat va bolalar mehnati muammosini hal etishda kompleks, institutsional va tizimli choralarning muhimligini ko'rsatadi¹⁴.

Empirik tadqiqotlar va amaliy tajribalar ushbu sohada muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston tajribasiga murojaat qiladigan bo'lsak, so'nggi yillarda majburiy mehnat va bolalar mehnatiga qarshi kurashish borasida sezilarli natijalarga erishildi. Xususan, paxta terimi mavsumida bolalar va davlat xizmatchilarining majburiy mehnatga jalb etilishi holatlari aniqlandi va bartaraf etildi. 2071-sonli Nizomda bolalar mehnatini taqiqlash, ularning xavfsiz va sog'lom rivojlanishini ta'minlashga doir aniq me'yorlar belgilab berilgan¹⁵. 349-sonli Vazirlar Mahkamasi qarori esa majburiy mehnatga qarshi kurashishda davlat organlarining aniq vakolatlari va javobgarlik choralari tizimini ishlab chiqdi. Yangi Mehnat kodeksining 411-421-moddalarida esa majburiy mehnat, voyaga yetmaganlar mehnatidan foydalanish va ularni himoya qilishga doir aniq huquqiy normalar mustahkamlangan. Bularning barchasi, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 44-moddasi bilan hamohang ravishda, fuqarolarning mehnat qilish erkinligini kafolatlaydi va majburiy mehnatga yo'l qo'yilmasligini ta'minlaydi¹⁶.

Ma'muriy-huquqiy choralar tizimi esa, asosan, Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 49, 49-1 va 51-moddalarida o'z ifodasini topgan. Ushbu moddalarga ko'ra, majburiy mehnat yoki voyaga yetmaganlarni noqonuniy mehnatga jalb etgan mansabdor shaxslarga nisbatan ma'muriy jarimalar va boshqa jazolar qo'llaniladi¹⁷. 2071-sonli Nizom va 349-sonli qarorlar bilan birga, ushbu choralar davlat organlari, xususan, Bandlik va

¹⁴ Tursunov Y., Usmanova M. Mehnat huquqi: Darslik. – Toshkent: TDYI nashriyoti, 2006.

¹⁵ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2071-sonli Nizomi. 21.01.2010

¹⁶ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 44-modda. 30.04.2023

¹⁷ O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi (MJTK), 49, 49-1, 51-moddalar.

Date: 17th May-2026

mehnat munosabatlari vazirligi, Bosh prokuratura, IIV, Xalq ta'limi vazirligi va boshqa idoralarning o'zaro muvofiqlashtirilgan hamkorligi orqali amalga oshirilmoqda¹⁸. Empirik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, 2017-2023 yillar davomida majburiy mehnat va bolalar mehnati bilan bog'liq aniqlangan huquqbuzarliklar soni sezilarli darajada kamaygan. Bunda, aynan ma'muriy choralar tizimining samarali ishlashi va davlat organlarining monitoring faoliyati muhim rol o'ynagan.

Nazariy va amaliy jihatdan, majburiy mehnat va voyaga yetmaganlar mehnatidan foydalanishga qarshi ma'muriy choralar tizimining samaradorligi, bir tomondan, huquqiy me'yorlarning aniq va ravshanligi, ikkinchi tomondan esa, ularning hayotga tatbiq etilishi va ijro mexanizmlarining mustahkamligi bilan belgilanadi. O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda bu borada sezilarli yutuqlarga erishilgan bo'lsa-da, hali ham ayrim hududlarda, xususan, qishloq joylarda bolalar mehnatidan foydalanish va majburiy mehnat holatlari uchrab turibdi. Bu esa, mavjud ma'muriy choralar tizimini yanada takomillashtirish va monitoring mexanizmlarini kuchaytirishni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, milliy va xalqaro ekspertlar tomonidan taklif etilgan innovatsion yondashuvlar, masalan, raqamli monitoring tizimlari, jamoatchilik nazorati va mustaqil inspeksiya institutlarini keng joriy qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Yevropa va Osiyo mamlakatlarining ilg'or tajribasi ham shuni ko'rsatadiki, samarali ma'muriy choralar tizimi faqat davlat organlarining faoliyati bilan cheklanib qolmasdan, fuqarolik jamiyati va xalqaro tashkilotlarning faol ishtirokini ham talab etadi.

O'zbekistonlik olimlar va amaliyotchilar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda, majburiy mehnat va bolalar mehnatiga qarshi kurashishda huquqiy ong va madaniyatni oshirish, aholining huquqiy bilimlarini mustahkamlash, profilaktik va axborot-ma'rifiy ishlarni kuchaytirish zarurligi alohida ta'kidlanadi. Bu borada, ayniqsa, maktab va kollej o'quvchilariga, ota-onalarga, mahalla faollariga mo'ljallangan maxsus o'quv dasturlari va targ'ibot kampaniyalari samarali natijalar bermoqda. Biroq, mavjud muammolardan biri sifatida, ayrim hollarda ma'muriy choralar faqatgina jazolashga qaratilgan bo'lib, profilaktik va ta'sirchan chora-tadbirlar yetarli darajada amalga oshirilmayapti. Shu bois, zamonaviy yondashuvlar asosida ma'muriy choralar tizimini kompleks ravishda takomillashtirish, uni profilaktik, axborot-ma'rifiy va motivatsion mexanizmlar bilan boyitish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Shuningdek, huquqiy tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, ma'muriy choralar tizimi samaradorligini oshirish uchun quyidagilarga e'tibor qaratish lozim: birinchidan, ma'muriy javobgarlik choralarining muvozanatli va adolatli bo'lishi, ikkinchidan, ularning ijro mexanizmlarini kuchaytirish, uchinchi esa, monitoring va audit tizimlarini joriy qilish. O'zbekistonning yangi Mehnat kodeksi va 2071-sonli Nizom asosida ishlab chiqilgan huquqiy mexanizmlar xalqaro standartlarga mos keladi, biroq ularni amalda samarali qo'llash uchun davlat organlari, fuqarolik jamiyati va xalqaro tashkilotlar o'rtasida yanada yaqin hamkorlik zarur. Bu borada, xorijiy davlatlar tajribasidan

¹⁸ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 349-sonli qarori. 10.05.2018

Date: 17th May-2026

foydalanish, xususan, Germaniya, Fransiya, Janubiy Koreya kabi mamlakatlardagi bolalar mehnatini oldini olish va majburiy mehnatga qarshi kurashish bo'yicha ilg'or monitoring tizimlarini O'zbekiston sharoitida joriy qilish mumkin.

Tanqidiy tahlil nuqtai nazaridan, majburiy mehnat va voyaga yetmaganlar mehnatidan foydalanishga qarshi ma'muriy choralar tizimi hali ham ayrim kamchiliklarga ega. Jumladan, ba'zi hollarda mahalliy darajada huquqni muhofaza qiluvchi organlar tomonidan majburiy mehnat yoki bolalar mehnati faktlari to'liq aniqlanmaydi, yoki ularga nisbatan yetarlicha qat'iy choralar ko'rilmaydi. Bundan tashqari, ayrim holatlarda huquqbuzarliklar to'g'risidagi ma'lumotlarning yashirilishi yoki noto'g'ri hisobotlar berilishi ham kuzatiladi. Bu esa, ma'muriy choralar tizimining samaradorligini pasaytiradi va real vaziyatni to'g'ri baholashga to'sqinlik qiladi. Shu sababli, mustaqil monitoring institutlarini rivojlantirish, jamoatchilik ishtirokini kengaytirish va axborot tizimlarini takomillashtirish hozirgi bosqichda eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Binobarin, majburiy mehnat va voyaga yetmaganlar mehnatidan foydalanishga qarshi ma'muriy choralar tizimi O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda sezilarli darajada takomillashgan bo'lsa-da, ushbu sohada xalqaro va milliy tajribalarni uyg'unlashtirish, amaliyotda samaradorlikni oshirish, monitoring va audit mexanizmlarini kuchaytirish, shuningdek, huquqiy ong va madaniyatni rivojlantirish zarur. Faqatgina ma'muriy jarimalar va jazolar bilan cheklanmasdan, kompleks tarzda profilaktik, axborot-ma'rifiy va motivatsion chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali majburiy mehnat va bolalar mehnatini butunlay bartaraf etish mumkin. Bu borada, yangi Mehnat kodeksi, Konstitutsiya, 2071-sonli Nizom, 349-sonli VM qarori va boshqa huquqiy hujjatlar asosida ishlab chiqilgan ma'muriy choralar tizimi O'zbekiston uchun mustahkam huquqiy platforma yaratadi, biroq uning samarali ishlashi uchun doimiy monitoring, jamoatchilik ishtiroki va xalqaro hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Majburiy mehnat va voyaga yetmaganlar mehnatidan foydalanishga qarshi ma'muriy choralar tizimi O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda tub islohotlar natijasida sezilarli darajada kuchaytirildi. Yangi Mehnat kodeksi, 2071-sonli Nizom va 349-sonli VM qarori, shuningdek, Konstitutsiyaning 44-moddasi va MJTKning tegishli moddalari asosida davlat organlari va fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasida samarali hamkorlik yo'lga qo'yildi. Empirik ma'lumotlar ushbu sohada aniqlangan huquqbuzarliklar sonining kamayganini ko'rsatadi, biroq ayrim hududlarda bolalar mehnati va majburiy mehnat holatlari hali ham uchrab turibdi.

Tanqidiy tahlil natijasida, mavjud ma'muriy choralar tizimi samaradorligini oshirish uchun monitoring va audit mexanizmlarini kuchaytirish, fuqarolik jamiyatining faol ishtirokini ta'minlash, huquqiy ong va madaniyatni rivojlantirish, shuningdek, profilaktik va axborot-ma'rifiy tadbirlarni kengaytirish zarurligi aniqlanmoqda. Xalqaro va milliy tajribalarni uyg'unlashtirish, ilg'or monitoring tizimlarini joriy qilish va mustaqil inspeksiya institutlarini rivojlantirish orqali majburiy mehnat va voyaga yetmaganlar mehnatidan foydalanishga butunlay barham berish mumkin. Ushbu yo'nalishda davlat,

Date: 17th May-2026

fuqarolik jamiyati va xalqaro tashkilotlar o'rtasida uzviy hamkorlikni mustahkamlash, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish va huquqiy islohotlarni davom ettirish muhim ahamiyatga ega. Faqatgina kompleks va tizimli yondashuv orqali majburiy mehnat va bolalar mehnatini bartaraf etish, jamiyatda inson huquqlari va erkinliklarini to'liq ta'minlash mumkin bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2023. – 216 b.
2. O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi. (2022-yil 28-oktabr, O'RQ-798-son) // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 29.10.2022-y., 03/22/798/0972-son.
3. O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi. – Toshkent: “Adolat” huquqiy axborot markazi, 2023. – 656 b.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 349-sonli qarori. “O'zbekiston Respublikasida majburiy mehnatga barham berishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”, 10.05.2018-y. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 14.05.2018-y., 09/18/349/1206-son.
5. Voyaga yetmaganlarning mehnatidan foydalanishga yo'l qo'ymaslik bo'yicha talablar to'g'risidagi nizom. (Adliya vazirligi tomonidan 2010-yil 21-yanvarda 2071-son bilan ro'yxatdan o'tkazilgan) // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2010-y., 3-son, 27-modda.
6. Xalqaro mehnat tashkilotining 29-sonli “Majburiy yoki ixtiyorsiz mehnat to'g'risida”gi Konvensiyasi. (Jeneva, 1930-yil 28-iyun). O'zbekiston Respublikasi 1997-yil 30-avgustda qo'shilgan.
7. Xalqaro mehnat tashkilotining 105-sonli “Majburiy mehnatni tugatish to'g'risida”gi Konvensiyasi. (Jeneva, 1957-yil 25-iyun). O'zbekiston Respublikasi 1997-yil 30-avgustda qo'shilgan.
8. Xalqaro mehnat tashkilotining 138-sonli “Ishga qabul qilish uchun eng kichik yosh to'g'risida”gi Konvensiyasi. (Jeneva, 1973-yil 26-iyun). O'zbekiston Respublikasi 2008-yil 4-aprelda qo'shilgan.
9. Xalqaro mehnat tashkilotining 182-sonli “Bolalar mehnatining eng yomon shakllarini taqiqlash va tugatish bo'yicha shoshilinch choralar ko'rish to'g'risida”gi Konvensiyasi. (Jeneva, 1999-yil 17-iyun). O'zbekiston Respublikasi 2008-yil 8-aprelda qo'shilgan.